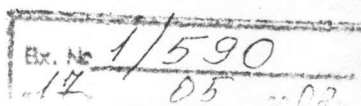

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Т.7 (9)

Кам'янець-Подільський, 2001

ББК 63.3 (2Ук.3)

Н-16

Редакційна колегія тому:

В.А.Смолій, академік НАН України, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор); *Л.В.Баженов*, доктор історичних наук, професор; *І.С.Винокур*, доктор історичних наук, професор; *В.П.Газін*, доктор історичних наук, професор; *О.П.Григоренко*, доктор історичних наук, професор; *В.С.Степанков*, доктор історичних наук, професор; *А.Ф.Суровий*, кандидат історичних наук, професор; кандидати історичних наук, доценти: *О.М.Завальнюк* (заступник відповідального редактора), *М.Б.Петров* (заступник відповідального редактора), *С.В.Трубчанінов* (відповідальний секретар), *А.Г.Філінюк*

Адреса редакційної колегії:

32300, м.Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14,
історичний факультет Кам'янець-Подільського державного
педагогічного університету, кафедра історії України

Рекомендовано до друку Вченою Радою

Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету

Протокол №10 від 27.12.2001 р.

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю "історичні науки" (Бюлетень ВАК України. — 2001. — №3)

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор П.П.Брицький (м.Чернівці)

доктор історичних наук, професор А.Г.Морозов (м.Черкаси)

Автори статей несуть відповідальність за якість своїх матеріалів.

Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції, 25-26 жовтня 2001 р. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. — Т.7 (9). — 820 с.

ISBN 966-7975-06-1

© Автори статей, 2001

— борець за волю України. — Лондон, 1954; Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974; Маруняк В. Олександр Бойків — організатор українського життя у Франції. — Париж, 1986 та ін.; 8. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2-х т. — Київ, 1994; 9. *Сирота Н.* Відступники українського народу. — Київ, 1962; Симоненко Р. Чорне перо фальсифікаторів. — Київ, 1968; Липовченко М. На службі антинародної політики. — Київ, 1973; Гай Ю. З ким і проти кого: Ганебний шлях петлюрівщини та її "спадкоємців". — Київ, 1980 та ін.; 10. *Салпа М.* Винниченко і Раковський // Вітчизна. — 1990. — №2; Мушинка М. Своє шануй — на чуже не лакомся! Територіальні претензії чехів і словаків до Закарпатської України // Державність. — 1991. — №2; Сохань П. М.С. Грушевський — археограф та джерелознавець // Вісник НАН України. — 1992. — №1; Піщаний О. Десять академічних літ на чужині // Старожитності. — 1994. — №1-2; Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920-1930-ті рр.) // Сучасність. — 1994. — №2 та ін.; 11. *Потульніцький В.* Історія української політології. — Київ, 1992; Його ж. Теорія української політології // Курс лекцій. — Київ, 1993; 12. *Ульяновська С., Ульяновський В.* Українська наукова та культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома війнами // Українська культура // Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. — Київ, 1993. 13. *Відяніський С.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). — Київ, 1994.

Г.В.Лаврик, кандидат історичних наук (м.Полтава)

ДОКУМЕНТИ З ПИТАНЬ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ В 20-ті роки

Національне відродження не лише стимулювало активізацію релігійної діяльності релігійних конфесій, а й змусило органи державної влади та місцевого самоврядування долучитися до усунення існуючих розколів, протистоянь й непорозумінь між окремими церквами, релігійними об'єднаннями, їхніми керівниками, віруючими з майнових та інших неідеологічних питань.

Для успішного розв'язання проблем релігійно-церковного життя, що загострились останнім часом в Україні, держава мусить чітко окреслити у законодавстві межі свого втручання у сповідання будь-якої віри, у тому числі й колективне. А також визначити межі діяльності, фізичної поведінки прихильників віри, релігійних і нерелігійних організацій відповідно до загальних законо-

мірностей розвитку інституту основних прав людини, зокрема права на свободу віросповідання. При цьому слід, з одного боку, урахувати сучасні європейські і світові законодавчі моделі в царині відносин держави і церкви, а з іншого — звернутися до традицій національної правничої системи у цій сфері.

Так, виключно важливе значення для сформування надійної юридичної бази взаємовідносин із церквою на засадах демократії, справедливості та рівності має власний історичний досвід законодавчого регулювання стосунків держави і церкви в 20-ті роки ХХ століття. У цей, позначений глибиною політичних зрушень, час виявляються і результати релігійної політики чотирьох державних утворень короткого періоду незалежного існування української державності — Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Республіки. Саме аналіз їхнього позитивного досвіду в ділянці державно-церковних відносин та аналіз правового становища церкви за радянської влади допоможе уникнути сьогодні численних помилок при виробленні та реалізації законів, законодавчих актів та нормативних документів, що стосуються діяльності релігійних організацій, стане в нагоді при виробленні стратегії державно-церковних відносин у незалежній Україні на ближчу і більш віддалену перспективу.

На жаль, поодинокими на сьогодні залишаються спроби об'єктивного, ідеологічно чи конфесійно незаангажованого осмислення механізмів, особливостей та наслідків політико-правового регулювання релігійного життя на Україні.

Тому закономірно постає необхідність проведення всебічного дослідження та узагальнення документальних свідчень про статус церкви на Київщині, Лівобережній Україні, Слобожанщині та інших землях України в пореволюційний період.

Принципове значення при цьому мають архівні документи. Насамперед, ділова документація фондів вищих органів державної влади та управління УСРР, котрі зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і органів державного управління України (далі ЦДАВО України): Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (Ф.1), Ради Народних Комісарів (Ф.2), Наркомату внутрішніх справ (Ф.5), Наркомату юстиції (Ф.8), Наркомату соціального забезпечення (Ф.348) та інших. Утворені ними установи, а саме Всеукраїнська Комісія по ліквідації майна релігійних установ усіх культів (Укрполіру), Ліквідаційний відділ по відокремленню церкви від держави, відділ Культів, головним завданням мали регулювання стосунків держави та церкви. Відповідно, їхня документація, збережена окремими блоками, є більш-менш точним відбитком як ставлення державних

установ до релігійних організацій (завдяки законопроектам, розпорядженням, стенограмам, протоколам засідань і нарад), так і ставлення церковних інституцій до держави (завдяки численному листуванню, заявам, скаргам і проханням).

Проблеми становища церкви в умовах радянської влади дозволяють відтворити і розпорошені по ряду архівних фондів документи. Так, у фонді Наркомату землеробства УРСР (ЦДАВО України. Ф.27) знаходимо закони, котрі регулюють різні сторони процесу ліквідації церковно-монастирського землеволодіння, у фонді Наркомату освіти УРСР (там само. Ф.166) — низку правових актів, спрямованих на забезпечення світської школи в Україні, у фонді Всеукраїнської Центральної Комісії по боротьбі з наслідками голоду (ЦК Допголу) (там само. Ф.258) — інформаційний матеріал про кампанію по вилученню цінностей з українських церков та монастирів тощо.

Частина зазначених документальних матеріалів відклалася також у фондах губернських, окружних, повітових виконавчих комітетів рад та їхніх окремих відділів (юстиції, управління, адміністративних) зі сховищ державних архівів більшості областей України. Донесення, звіти про виконання, запити до центральних державних органів і розпорядження щодо конкретних місцевих справ, що зберігаються тут, дозволяють робити висновки про результативність державних заходів по реалізації напрацьованих документів.

Варто зазначити, що в пореволюційне десятиліття звичними були звернення державних інституцій до вчених-правників Всеукраїнської Академії наук з проблем кваліфікованої підготовки законів, норм різних галузей радянського права. Щоправда, частішими були ініціативи щодо цього з боку наукових установ ВУАН (УАН), щонайперше, членів Товариства Українських правників (1921-1929 рр.), Комісії для виучування звичаєвого (народного) права України (1918-1934 рр.), Комісії для виучування історії західноруського і українського права (1919-1934 рр.), Комісії для виучування радянського (цивільного) права (1927-1934 рр.) [1]. Зауважимо, що в 1924 році, через брак коштів, Наркоматом освіти УСРР була відхилена пропозиція Академії наук щодо створення при соціально-економічному відділі ВУАН Інституту для виучування радянського права. Як засвідчує статут Інституту, його завданням було збирання всіх матеріалів, що стосуються радянської правотворчості в межах усього Союзу і особливо в Україні, наприклад, всіх законів, декретів, положень, інструкцій, судових рішень, обіжників, постанов з'їздів, а також усіх законопроектів з законодавчими здогадами, мотивами, поясненнями; систематизація та каталогізація зібраного матеріалу в одне суцільне ціле всіх даних, які торкаються того чи

іншого питання радянського права; всебічне обслідування відповідних явищ при допомозі анкет, довідок, тощо "з метою виявити вартість і недостатки" законопроектів і діючих законоположень і "дати відповідним відомствам НКЮ та іншим свої згоди" [2, 3].

Плідними були зусилля існуючих наукових установ ВУАН по дослідженню матеріалів "революційних" архівів та газет (вироків революційних трибуналів, газетних відомостей щодо революційного державного права) з метою пошуку аргументів й історико-правових підстав для обґрунтування засад державно-правового життя, традиційно найбільш притаманних українському етносу. У цьому нас переконують їхні праці — як ті, що побачили світ у 20-ті — на початку 30-х років [3], переважно до 1928-1929 років, коли в Академії розпочався період репресій, згортання напрямків наукових досліджень, спрямованих на національне відродження, так і ті, що продовжують залишатись в архівних сховищах, сховищах Інституту рукопису (далі ІР) та Інституту архівознавства (далі ІА) Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського (далі НБУВ) НАН України. Рукописні книги, бібліографічні розвідки, наукові доповіді, статті, замітки передавалися сюди окремими комплектами як матеріали наукової діяльності різних академічних установ, ліквідованих протягом 1934-1937 рр. у процесі реорганізації ВУАН, або як колекційні матеріали видатних представників української науки. Тому більшість їх об'єднано у фонді X — "Академія наук Української РСР" (НБУВ, ІР) та особових архівних фондах академіків, членів-кореспондентів, відомих діячів Академії, котрі безпосередньо керували роботою ВУАН та її відділів, інститутів, кафедр, комісій, секцій, семінарів, товариств у 1919-1934 рр. і відповідно успадкували плани, звіти, огляди наукової, культурної та фінансової діяльності і матеріали відряджень, експедицій, протоколи і стенограми засідань, конференцій, нарад і зборів цих установ, а також тези виступів, доповідей, запрошення, посвідчення, обширне листування їхніх співробітників [4]. Так, в архіві президента ВУАН у 1921-1922 рр. М.П.Василенка (там само. Ф.40) досить цікавими для нас є документи про вирішення справи щодо порядку охорони і використання майна Києво-Печерської Лаври, в архіві президента ВУАН в 1922 р. О.І.Левицького (там само. Ф.81) — відомості про його участь у підготовці збірника документів з історії церковно-релігійних відносин та ряд інших.

Важливим для висвітлення проблем розвитку державно-правових інститутів по врегулюванню стосунків держави і церкви є науковий доробок (монографічні дослідження, курси лекцій, матеріали до них, статті, рецензії тощо) правників, істориків церкви Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові — С.Дністрянсь-

кого, В.Білецького, В.Бережанського та інших (Центральний державний історичний архів (далі ЦДІА) у м.Львові, Ф.309). Не були в науковому обігу і ряд матеріалів особових архівних і рукописних фондів відомих правників і громадських діячів: Р.М.Лащенко (ЦДІА у м. Львові, Ф.370), Ю.О.Бачинського (там само, Ф.683), Г.К.Степури (там само, Ф.760), Ю.Старосольського (відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, Ф.9, Спр.1083) та інших [5]. Але вони також дають змогу суттєво розширити джерельну базу для дослідження історико-юридичних аспектів діяльності церкви в Україні.

Більшість названих архівних і особових фондів хронологічно обмежені початком 20-х років — часом закінчення громадянської війни. Тому документально відтворити умови існування церкви в Україні протягом 1917-1920 років допомагають менш численні фонди як радянських (ЦДАВО України, Ф.1738), так і не радянських установ. Маємо на увазі архіви центральних державних установ зазначеної доби, зокрема, Департаменту ісповідань Міністерства внутрішніх справ Української Центральної Ради, Міністерства ісповідань Української Держави (доба Гетьманату), та Міністерства культів Директорії УНР [6, 16-19]. Причому, великий масив документів Міністерства ісповідань Гетьманського уряду стосується діяльності Міністерства В.В.Зінківського, котрий залучив до роботи в ньому як консультантів з усіх найважливіших проблем найкращих науковців і висококваліфікованих фахівців, дієвих учасників релігійно-церковного життя і навіть чиновників колишнього духовного відомства з Росії. Так, у складі "Комісії в справі підготовки законопроектів церковно-державного характеру" під головуванням професора Київської Духовної академії (далі КДА) по кафедрі церковного права Ф.І.Миценка працювали професор КДА по кафедрі історії філософії П.П.Кудрявцев, професор КДА по кафедрі морального богослов'я В.І.Екземплярський, професор КДА по кафедрі вітчизняної громадської історії В.З.Завітневич та інші. Експертами по обговоренню питань про церковне оподаткування, страхування церковного майна, церковний шлюб, матеріальне забезпечення духовенства було запрошено професорів Л.Яснопольського, Є.Лепешинського, Б.Кістяківського, С.Троїцького. Юрисконсультом Міністерства став колишній юрисконсульт Святого Синоду і Всеросійського Собору В.В.Радзімовський [7, 31, 41, 57-60].

Не лише їхні ідеї, викладені в проектах законодавчих актів, але й стиль роботи (професіоналізм, глибина, якість, вишуканий етикет, атмосфера творчості) могли б прислужитися як наступникам Міністерства ісповідань Гетьманського уряду, так і сучасним державним органам, покликаним регулювати стосунки держави і церкви.

Натомість з перших років радянської влади характер і зміст державно-церковних стосунків визначався виключно документами комуністичної партії, зорієнтованої на повне подолання релігії. Яскравим підтвердженням цього є документальні матеріали відділів ЦК КП(б)У з фонду ЦК КПУ, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Тут знаходимо доповіді, тези, огляди, звіти, директиви ЦК КП(б)У, губкомів, окружкомів, повітових комітетів партії про їхнє ставлення до різних релігійних конфесій в Україні і навіть доручення спецслужбам створити керовані церковні структури, що мали забезпечити контроль за церковним життям та його поступове руйнування, а також протоколи засідань та нарад антирелігійних комісій різних рівнів.

Зазначені документи відклалися в більшості відповідних місцевих обласних архівів України. Їхнє детальне вивчення свідчить, що керівні державні й партійні органи УРСР запозичували основний зміст найважливіших законодавчих актів Російської федерації, в тому числі і з питань політико-правового регулювання діяльності релігійних організацій. Останні, як правило, мали рекомендаційний характер і призначалися для майбутнього поширення в Україні та інших радянських республіках [8].

Надзвичайно цінними для відображення внутрішнього життя церкви та її поглядів на проблеми стосунків з державою є архіви церковних інституцій та установ, насамперед архів Української Автокефальної Православної церкви (ЦДАВО України, Ф.3984, Оп.1-4), матеріали якого відбивають правовий статус Російської Православної Церкви в Україні в перші роки радянської влади та процес офіційного оформлення автокефалії. Тут представлена вся найважливіша документація (стенограми, протоколи, звернення, відозви, листи, рішення, списки делегатів тощо) Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1918 року і перших Соборів УАПЦ 1921 року. У цьому переконуємося в ході знайомства зі змістом видань хроніки подій та документів Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1918 року, а також ухвал та діянь Соборів УАПЦ (травневого і жовтневого 1921 року), здійснених керівним органом цієї церкви — Всеукраїнською православною церковною радою, пізніше спеціальним видавництвом "Автокефальної церкви", яке змогло розвинути свою діяльність лише за кордоном, а сьогодні — науковцями Інституту української археографії ім. М.С.Грушевського та архівістами ЦДАВО України [9].

Як відомо, за сприяння релігійних інституцій та установ систематично готувалися різноманітні довідкові видання, друкувалися звіти та пояснювальні записки до них [10]. Проте, діловодство Свя-

того Синоду чи керівних органів Греко-католицької, Римо-католицької церков, консисторій, монастирів, їх переписка з організаційних, фінансових та господарських справ, матеріали ревізій тощо залишалися конфесійною таємницею. Саме тому особливе місце у відтворенні правового, економічного стану церкви, духовенства як в дореволюційне, так і в післяреволюційне десятиліття належить архівам Київської духовної консисторії (Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДА України) в м.Києві. Ф.127), Києво-Печерської Лаври (там само. Ф.128), архівах Київської Духовної академії (там само. Ф.711) та семінарії (там само. Ф.712), Греко-католицької митрополичої консисторії (ЦДА України в м.Львові. Ф.201), Греко-католицького митрополичого ординаріату (там само.Ф. 408), Греко-католицької богословської академії (там само. Ф.451), Римо-католицького митрополичого капітулу (там само. Ф.491), Римо-католицької митрополичої консисторії (там само. Ф.618), іншим монастирським та місцевим церковним архівам, а також архівам російських церковних установ, інформацію про які вміщують ряд спеціальних публікацій та новітніх довідкових видань [11].

Варто пам'ятати, що чимало повідомлень представників культу, переважно чернецтва, про реквізиції, секуляризації, вилучення, бандитські напади, насилля з боку різноманітних влад, часто співіснуючих і протидіюючих, яких зазнавали храми, обителі після 1917 року, розпорошені по радянських архівних фондах. Наприклад, у фонді Наркомату внутрішніх справ УСРР зберігається брошура "Опис дій більшовиків в Святогорській пустині в 1918 і 1919 рр." [12].

Залучаючи до наукового обігу практично не використані архівні матеріали, не можна залишати поза увагою фонди бібліотек Київської духовної академії, Київської духовної семінарії, Києво-Печерської Лаври, Софіївського собору, матеріали історичних колекцій Інституту української книги, а також книжкові фонди особистих бібліотек українського історика і судового діяча О.М.Лазаревського, українського правознавця, професора С.Н.Ландкофа та ряду інших науковців. Результатом їх перегляду стало знайомство автора, щонайперше, з різноманітними дореволюційними виданнями, котрі розкривають правове та господарсько-економічне становище церкви у загальній державній системі Російської імперії [13].

Самостійну групу джерел складають декрети, постанови, інструкції, обіжники, розпорядження ВУЦВК, ВЦВК та ЦВК СРСР, Ради Народних Комісарів УСРР, РСФРР та СРСР, наркоматів — юстиції, внутрішніх справ, землеробства, освіти та інших з питань націоналізації церковно-монастирського майна, закриття культових приміщень тощо. Містяться вони в Збірниках узаконень і розпоряджень

робітничо-селянських урядів УСРР та РСФРР (ЗУ УРСР, ЗУ РРФСР), збірниках законів і розпоряджень уряду СРСР, республіканських офіційних періодичних виданнях: "Вісти ВУЦВК" (К., 1919; X., 1920-1934), "Вестник Народного Комиссариата Внутренних Дел УССР" (К.-Х., 1919), "Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних дел УССР" (Х., 1922-1925), "Адміністративний вісник" (Х., 1925-1926), "Вісник радянської юстиції" (Х., 1922-1931), "Бюллетень Народного комісаріату юстиції та Найвищого суду УСРР" (Х., 1922-1934) та інших, а також в спеціалізованих збірниках, які становили науково-теоретичний і життєво-практичний інтерес як для працівників установ, що в своїй діяльності торкалися проблем державно-церковних стосунків, так і для членів релігійних громад. У підготовці останніх, як правило, брали участь представники партійних та державних органів влади: в Україні — професор І.К.Сухоплюєв, котрий з 1921 року очолював Ліквідаційний (під)відділ по відокремленню церкви від держави в Наркоматі юстиції, а згодом (з 1924 року) — у Наркоматі внутрішніх справ УСРР, К.Н.Гольберт, співробітник названого комісаріату; в Росії — П.А.Красіков, завідуючий VIII-го, а пізніше V-го Ліквідаційного відділу в Наркоматі юстиції РСФРР та його консультант професор П.В.Гідулянов та ін. [14].

Непересічне значення для дослідження означеної проблеми мають постанови, резолюції, стенограми всеукраїнських, всеросійських з'їздів Рад і з'їздів Рад СРСР, сесій ВУЦВК, ВЦВК та ЦВК СРСР, звіти урядів, відповідних комісаріатів, комісій, вміщені у відповідних збірниках чи видрукувані окремо [15].

Підсумовуючи, мусимо констатувати, що охарактеризовані архівні й друковані документальні матеріали мають значний інформаційний потенціал і розширюють можливості дослідників у вивченні проблем політико-правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні в пореволюційне десятиліття, а в широкому значенні — релігійного життя в цілому.

ЛІТЕРАТУРА І ПРИМІТКИ

1. *Історія Академії наук. Документи і матеріали: В 3-х т.* — Т.1: 1918-1923 рр. — К., 1993; — Т.2: 1924-1928 рр. — К., 1998; — Т.3: 1929-1933 рр. — К., 1998; 2. *Там само.* — Т.2. 1924-1928 рр. — К., 1998; 3. *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права* / ВУАН. Ред. М.П.Василенко. — К., 1925. — Вип.1; — К., 1926. — Вип.2; — К., 1927. — Вип.3; — К., 1928. — Вип.4; *Праці Комісії для вивчення звичаєвого права* / ВУАН. Ред. А.Е.Кристер. — К., 1925. — Вип.1; — К., 1928. — Вип.2; *Наукові дослідні та розвідки Комісії радянського права* / ВУАН. Ред. А.Е.Кристер. — К., 1929 та інші; 4. *Узагальнений опис цих та інших особових фондів видатних учених НАН України поданий у спеціальному довіднику: Видатні вчені Національної академії наук України* // Особові архівні і рукописні фонди академіків і

членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського (1918-1998). Путівник. — К., 1998; 5. *Особисті архіви фонди відділу рукописів: Анотований покажчик* / ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України. — Львів, 1995. — Вид.2, випр. і доп.; 6. Загальний огляд цих архівних комплексів та інших груп джерел як практичного відображення головних напрямів державної політики трьох українських урядів щодо Церкви та способів її реалізації подано Ульяновським В.І. у книзі: *Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради)* // Навч. посібник. — К, 1997; 7. *Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьмана Павла Скоропадського)* // Навч. посібник. — К., 1997; 8. Архивы Кремля: В 2-х кн. / Кн.1: Политбюро и церкви. 1922-1925 гг. — М.; Новосибирск, 1997; 9. *Краткая летопись Первого Всеукраинского церковного Собора и его важнейшие постановления в январе и июне 1918 г. (с приложением переписки о высшем управлении православной церкви на Украине)*. — К., 1918; Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м.Києві 14-30 жовтня н.с. 1921 р. — К., 1927; — Франкфурт/Майн, 1946; Перший Всеукраїнський Православний церковний собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 р. Документи і матеріали / Упор. Г.М.Михайличенко, Л.Б.Пилявець, І.М.Преловська. — К.; Львів, 1999; 10. Див.: Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь / Под ред. А.П.Лопухина. — СПб., 1901-1910. — Т.2-11; Полный православный богословский энциклопедический словарь (Богословская энциклопедия) содержит в себе объяснение всех касающихся св. православной церкви ее учения и жизни, понятий по вопросам богословского, философского и литургического, церковно-практического и исторического характера и составлен на основании лучших исследований специалистов по этим отраслям богословского знания: В 2-х т. — СПб., 1913. — Т.1-2; 11. *Документы Государственного архива Российской Федерации как источник по истории Русской Православной Церкви (1917-1922 гг.)* // Журнал Московской Патриархии. — 1994. — №5; История Русской Православной Церкви в документах региональных архивов России. Аннотированный справочник-указатель. — М., 1993; История Русской Православной Церкви в документах федеральных архивов России, архивов Москвы и Санкт-Петербурга. — М., 1995; 12. *ЦДАВО України*. — Ф.5. — Оп.1. — Спр.1094. — Арк.10-24; 13. *Мельгунов С.П. Церковь и государство в России. (В переходное время.)* // Сборник статей (1907-1908 гг.). — М., 1909. — Вып. II; Верховской П.В. Учреждение духовной коллегии и духовный регламент: к вопр. об отношении церкви и государства в России // Исслед. в обл. истории русск. Церков. права: В 2-х т. — Ростов н/Д, 1916. — Т.1-2 та інші; 14. *Сухоплюев Ів. Відокремлення церкви від держави* // Збірник законоположень СРСР і УСРР, інструкцій, обіжників і пояснень Наркомвнусправ УСРР. З передмовою народного комісара внутрішніх справ В.А.Балицького. — Харьков, 1929; Отделение церкви от государства // Сборник декретов, инструкций, циркуляров УССР и СССР с разъяснениями отделения культов при НКВД УССР / Под ред. Н.А.Черлунчакевича). — Харьков, 1925; Гидулянов П.В. Отделение церкви от государства // Систематизированный сборник действующего законодательства / Под ред. П.А.Красикова. — М., 1926 та інші; 15. *Отчет рабоче-крестьянского прави-*

тельства Украины за 1923-24 год. К IX Всеукраинскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. — Харьков, 1925; Другий Всеукраїнський з'їзд Незаможних Селян 20-26 лютого 1922 р. Стенографічний вітчит. — Харків, 1922; Первый Всеукраинский Съезд деятелей Юстиции 19-23 января 1922 г. Стенографический отчет. — Харьков, 1922; Отчет о работе Центральной Комиссии помощи голодающим при Всеукраинском Центральном Исполнительном комитете (за время с 1 января по 1 сентября 1922 г.). — Харьков, 1922.

А.А.Лубчинський, здобувач (м.Кам'янець-Подільський)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ В 20-х роках ХХ століття В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Проблеми політико-економічного розвитку аграрного сектора України в 20-х роках ХХ ст. завжди перебували в центрі уваги істориків, економістів, політологів, громадських та державних діячів, вчених-теоретиків і практиків.

Досить актуальною постає ця проблема перед сучасною українською громадськістю, адже легко можна навести паралелі між Україною 20-х років ХХ ст. і Україною сучасною. Схожість постає передусім в тому, що і як тоді, так і тепер, в умовах сьогодення, українці опинились перед вибором: яким шляхом буде в найближчому майбутньому розвиватись національне сільське господарство? В контексті вирішення цієї проблеми велику роль може відіграти аналіз історичних та економічних наукових досліджень з даного питання. Вивчення теми державницького впливу радянських владних структур на головного виробника продуктів сільськогосподарського виробництва — селянина-власника є важливим і з точки зору майнової диференціації селян 20-х років ХХ ст. в Україні. Адже селянином-власником — індивідуальним виробником — був і середняк, і куркуль, і батько червоноармійця, якому дали землю і коня, і всі, хто на той час мали хоча б якийсь реманент, землю чи худобу.

Літературу, в якій висвітлюється питання реформування сільського господарства, невід'ємною складовою частиною яких була верства селян-власників (індивідуальних сільськогосподарських виробників), за часів нової економічної політики, можна поділити на періоди.

<i>О.М.Завальнюк.</i> Емігрантська мемуарна література 20-70-х рр. ХХ ст. про Кам'янець-Подільський державний український університет	490
<i>М.В.Стопчак.</i> Діяльність директорії УНР у галузі культури в 1918-1920 роках (історіографія проблеми)	502
<i>В.В.Стрілець.</i> Українська партія соціалістів-федералістів у мемуарах	510
<i>О.Б.Комарницький.</i> Містечка Правобережної України в Українській революції 1917-1920 рр. (Історіографічний аспект)	515
<i>В.П.Капелюшний.</i> Варшавський договір між Директорією УНР і Польщею у контексті Українського державотворення доби національно-визвольних змагань (1918-1921 рр.): інтерпретації вітчизняних та зарубіжних істориків	522
<i>С.І.Дровозюк.</i> Ментальність українського селянства 20-30-х рр. ХХ ст.: історіографія проблеми	528
<i>А.Ф.Суровий, О.А.Суровий.</i> Захисна функція профспілок України в 1918-1928 рр. Історіографічний огляд	535
<i>В.В.Загоруйко.</i> Етнокультурні аспекти радянсько-польських відносин у міжвоєнний період (1921-1939 рр.): українсько-польська історіографія проблеми	546
<i>В.Л.Карпо.</i> До проблеми історіографії становлення українських політичних партій Західної України у 20-30-ті роки ХХ ст.	551
<i>О.А.Коляструп.</i> Українізація преси УСРР у 20-30-ті рр. Історіографія проблеми	559
<i>А.А.Криськов, В.О.Левицький.</i> Українська міжвоєнна іміграція у Чехо-Словаччині: історіографія питання (1923-1994 рр.)	568
<i>Г.В.Лаврик.</i> Документи з питань політико-правового регулювання діяльності релігійних організацій в Україні в 20-ті роки	573

<i>А.А.Лубчинський.</i> Періодизація вивчення розвитку індивідуального сільськогосподарського виробництва України в 20-х роках ХХ століття в українській історіографії	581
<i>І.В.Рибак, А.Ю.Матвеев.</i> Колективізація та розкур- кулення на Поділлі і Південно-Східній Волині (кін. 20-х — сер. 30-х) в історико-краєзнавчих студіях	590
<i>Л.І.Сухотеріна.</i> До питання історіографії проблеми внеску вчених у розвиток технічних наук в Україні в 30-х роках ХХ ст.	594
<i>А.М.Тростогон.</i> Аграрна політика Радянської влади і українське село в 20-30-ті роки ХХ ст.: історіографія	600
<i>Т.М.Глушко.</i> Історія архівної справи Донбасу 1920-1930-х років: Історіографія проблеми	612
<i>М.Т.Подибайло.</i> Висвітлення зарубіжною українською історіографією соціально-економічного і національно- культурного будівництва в УСРР в 1920-30-ті роки	619
<i>В.О.Савчук.</i> Український комітет краєзнавства очима сучасників, у працях дослідників та мовою документів	625
<i>І.І.Ярмошик, О.С.Кузьмін, Г.О.Корбут.</i> Краєзнавство Східної Волині в 20-ті роки ХХ ст.	634
<i>Н.В.Кінд-Войтюк.</i> Вивчення історії населених пунктів Волині в працях дослідників 1921-1939 рр.	643
<i>Г.В.Бондаренко.</i> Волинь у Другій світовій війні: деякі проблеми історії та історіографії	648
<i>А.В.Марущенко.</i> Новітня вітчизняна історіографія окупаційного режиму в Україні в роки Другої світової війни (1941-1944 рр.)	660
<i>Ю.В.Олійник.</i> Проблема колабораціоналізму в умовах німецького окупаційного режиму 1941-1944 рр. в Україні (до історіографії питання)	677

Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції, 25-26 жовтня 2001 р. — Кам'янець-Подільський: Оіом, 2001. — Т.7 (9). — 820 с.

ISBN 966-7975-06-1

В збірнику Наукових праць вміщено статті та повідомлення, що були включені до програми Міжнародної наукової конференції "Українська історіографія на рубежі століть" (секції 1-4). Конференція проходила в м.Кам'янці-Подільському 25-26 жовтня 2001 року на базі кафедри історії України Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету при сприянні Інституту історії України НАН України, Українського історичного товариства та Чернівецького національного університету ім.ІО.Федьковича.

Підписано до друку 27.12.2001 р. Формат 60х84/16. Гарнітура Ukrainian Baltica. Друк офсетний. Наклад 200 прим. Обл.-вид. арк. 46,11. Ум. друк. арк. 47,66. Зам.12-27.

<i>Головний редактор</i>	<i>С.В.Трубчанінов</i>
<i>Технічний редактор</i>	<i>О.В.Макарова</i>
<i>Художник</i>	<i>А.В.Затварницька</i>
<i>Комп'ютерний набір</i>	<i>О.О.Зайка</i>

Приватне видавництво "Оіом"

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ХЦ №009 від 12.10. 2000 р.

м.Кам'янець-Подільський,
площа Польський ринок, 14-16
тел. (03849) 2-33-03

Віддруковано з готових діапозитивів
ПП Мошинським В.С.